

SAID AHMADNING “UFQ” TRILOGIYASIDA FRAZEOLOGIZMLARNING BADIY VA STILISTIK FUNKSIYALARI**Tursunova Shahnoza Xamidullo qizi**

NamDPI 1-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15635105>

Annotatsiya. Mazkur maqola mashhur o'zbek adibi Said Ahmad tomonidan yozilgan “Ufq” trilogiyasi asosida yaratilgan badiiy matnlardagi frazeologizmlarning o'rni, funksiyasi va stilistik imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda frazeologik birliklarning trilogiya qahramonlarining xarakterini ochishdagi, voqealarning emotsional fonini kuchaytirishdagi hamda milliylik va xalqona ohangni ifodalashdagi badiiy vazifalari keng yoritiladi. Asarda ishlatilgan frazeologik birliklar tahlil qilinib, ularning semantik va kontekstual jihatdan qanday badiiy yuklama kasb etgani ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, adibning frazeologizmlarni ijodiy yondashuv bilan, yangi ma'no va ohang berib ishlatgani misollar orqali tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot frazeologik boyliklarning badiiy til taraqqiyotidagi o'rni va o'ziga xosligini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Said Ahmad, “Ufq” trilogiyasi, frazeologizm, badiiy til, milliy ruh, obrazlilik, stilistika, xalqona ohang, kontekstual ma'no, uslubiy vosita.

Аннотация. Статья посвящена изучению роли, функции и стилистических возможностей фразеологизмов в художественных текстах на материале трилогии «Горизонт» известного узбекского писателя Саида Ахмада. Широко освещаются художественные функции фразеологизмов в раскрытии характеров героев трилогии, усилении эмоционального фона событий, выражении национального, народного колорита. Анализируются фразеологические единицы, используемые в произведении, и показывается их семантическая и контекстуальная художественная значимость. Также на примерах анализируется творческое использование писателем фразеологизмов, придание им нового смысла и тона. В данном исследовании раскрывается роль и своеобразие фразеологизмов в развитии художественного языка.

Ключевые слова: Саид Ахмад, трилогия «Горизонт», фразеология, художественный язык, национальный дух, образность, стилстика, фольклорный тон, контекстуальное значение, стилистический прием.

Abstract. This article is devoted to the study of the role, function and stylistic possibilities of phraseologisms in artistic texts created on the basis of the “Horizon” trilogy written by the famous Uzbek writer Said Ahmad. It broadly covers the artistic functions of phraseological units in revealing the character of the heroes of the trilogy, enhancing the emotional background of events, and expressing national and folk tone. The phraseological units used in the work are analyzed and their semantic and contextual artistic load is shown. Also, the writer's creative use of phraseologisms, giving them a new meaning and tone, is analyzed through examples. This study reveals the role and uniqueness of phraseological units in the development of the artistic language.

Keywords: Said Ahmad, “Horizon” trilogy, phraseologism, artistic language, national spirit, imagery, stylistics, folk tone, contextual meaning, stylistic means.

Kirish

Frazeologiya tilshunoslikning eng sermazmun va mazmunan boy sohalaridan biri bo'lib, xalq tafakkuri, tarixiy tajribasi, madaniy dunyoqarashi va hayot tarzining konsentratsiyalashgan ifodasidir. Frazeologik birliklar nutqni emotsional, obrazli va ta'sirchan qilish xususiyatiga ega bo'lib, ayniqsa, badiiy adabiyot tilida ular alohida estetik va semantik yuklamaga ega bo'ladi.

O'zbek adabiyotida frazeologizmlarning mohirona ishlatilishi eng yuksak badiiy yutuqlardan biri sanaladi. Bu jihatdan Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasi xalq tilining go'zalligini, xalqona tafakkur va milliy ruhiyatni adabiy nutqqa olib kirgan noyob asarlardan biridir. Ushbu trilogiyada ishlatilgan frazeologizmlar muallifning xalq bilan ich-ichidan bog'liqligini, ularning og'zaki ijodiga bo'lgan chuqur hurmatini ko'rsatadi.

Said Ahmad o'z asarlarida sodda va xalqona tilni saqlab qolgan holda, zamonaviy adabiy nutq darajasida o'zining uslubiy jihatdan mustahkam pozitsiyasini belgilagan. Ayniqsa, "Ufq" trilogiyasida u frazeologik birliklardan nafaqat tasvir vositasi, balki g'oyaviy-estetik ta'sirni kuchaytiruvchi omil sifatida foydalanadi. Mazkur maqolada aynan shu frazeologizmlarning semantik imkoniyatlari, obraz yaratishdagi o'rni va xalqona ohangni boyitishdagi badiiy xususiyatlari chuqur tahlil etiladi.

Frazeologizmlarning trilogiyadagi umumiy roli

Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasida frazeologizmlar adibning badiiy tilini jonlantirish, xalqona ruhiyatni asarga olib kirish va milliy mentalitetni yoritishdagi eng muhim vositalardan biri sifatida xizmat qiladi. Asarda ishlatilgan frazeologik birliklar bevosita xalq tilidan, og'zaki ijod namunalaridan olingan bo'lib, ular nafaqat til boyligini ko'rsatadi, balki tarixiy davr, ijtimoiy muhit va qahramonlar psixologiyasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Frazeologizmlar trilogiyada quyidagi umumiy badiiy rollarni bajaradi:

1. **Asarning milliyligini ta'minlaydi.** O'zbek xalqiga xos iboralar, maqollar, matal va iboralar orqali Said Ahmad o'z asarini milliy ruh bilan sug'oradi.
2. **Tilni obrazli va emotsional qiladi.** Har bir frazeologizm o'ziga xos semantik va uslubiy yuklamaga ega bo'lib, ular matnga ta'sirchanlik, obrazlilik, ifoda boyligini olib kiradi.
3. **Qahramonlarning dunyoqarashini ifodalaydi.** Frazeologizmlar orqali qahramonlar xarakterlari, ularning hayotiy tajribalari va munosabatlari ochib beriladi.
4. **Adibning stilistik individual uslubini shakllantiradi.** Said Ahmad xalq tili elementlarini o'ziga xos badiiy mahorat bilan uyg'unlashtirib, stilistik jihatdan boy, emotsional jihatdan kuchli til muhitini yaratadi.
5. **Vaqea va zamon ruhini ifodalaydi.** Trilogiyada tasvirlangan tarixiy davr og'ir va murakkab bo'lib, bu jarayonlarda xalq tilidagi iboralar realistik fon beradi.

Quyidagi misollarni ko'rib chiqamiz:

- **"Ko'ngli oqqan tomonga oqdi"** – Qahramonning qalbidagi o'zgarishlar, sezgi va intilishlarini tasvirlaydi.
- **"Elning og'ziga tushdi"** – Yuz berayotgan ijtimoiy bosim va jamoatchilikning e'tibor markaziga tushgan holatni bildiradi.
- **"Gapidan olov chiqdi"** – G'azab, achchiq ohang, jazavaga berilish holatini ifodalaydi.
- **"O'zi bir qop laganbardor"** – Qahramonning ikkiyuzlamachiligi, maqtanchoqligi yoki laganbardorligi tanqid qilinadi.
- **"O'rgimchak to'riday o'ralib qolgan"** – Murakkab, chiqib bo'lmaydigan holatni anglatadi.
- **"Yuragi og'ziga chiqdi"** – Kuchli hayajon, qo'rquv holatini bildiradi.

• **“Tilini tishlab o‘tirdi”** – Ichki norozilikni bildirish bilan birga sabr bilan jim turishga majburiyat.

• **“Ko‘zdan yiroq – ko‘ngildan yiroq”** – Insoniy munosabatlar va unutish holatini ifodalaydi.

• **“Ko‘rpaga qarab oyoq uzatmoq”** – Hayotga real qarash, imkoniyatni bilib harakat qilish zaruratini bildiradi.

• **“Bir og‘iz gap bilan erni yerga urdi”** – Og‘zaki so‘zning kuchi va ayol obrazining kuchini ko‘rsatadi.

Bu iboralar muallif tilining xalqona va jonli bo‘lishini ta‘minlagan bo‘lib, qahramonlar ruhiy olamini ochishda muhim rol o‘ynaydi.

Frazeologizmlarning funksional vazifalari

Frazeologizmlar “Ufq” trilogiyasida faqatgina til bezagi sifatida emas, balki **konkret funksional yuklama** bilan matnga kiritilgan. Ularning funksional vazifalari ko‘p qatlamli va mazmunan chuqurdir:

1. Obraz yaratish vositasi sifatida

Frazeologik iboralar qahramonlarning xarakterini, kayfiyatini va psixologik holatini ochishda muhim vosita sifatida ishlatiladi. Masalan:

“Tilini yutib yuborganday turdi” — bu ibora qahramonning qo‘rquvdan yoki hayajondan gapira olmay qolgan holatini tasvirlaydi.

“O‘zi bir bo‘yiga yetmagan bolani boshiga chiqargan” — qahramonning hayotiy tajribasizligini yoki kimdandir ortiqcha foydalanayotganini tanqidiy ohangda tasvirlaydi.

2. Ijtimoiy-hayotiy kontekstda sharhlash vositasi sifatida

Frazeologizmlar yordamida asarda tasvirlangan tarixiy ijtimoiy muhit — urush, kollektivlashtirish, siyosiy bosimlar — xalq tilidagi keskin va istehzoli iboralar orqali real ko‘rinishda yoritiladi.

Masalan, “Bo‘yni egri bo‘lsa, bozor ham egri ko‘rinadi” iborasi orqali jamiyatdagi adolatsizlik, insonning ijtimoiy holatini anglashdagi subjektivlik yoritiladi.

3. Dialoglarda jonlilik va tabiiylik yaratish

Frazeologizmlar qahramonlar orasidagi muloqotni hayotiy qiladi. Ular gaplarga xalqona nafosat, yumor yoki istehzo olib kiradi:

“O‘zingni ko‘rsatma, qo‘y bo‘lib yur!” — ogohlantirish va pand-nasihat ohangida ishlatilgan.

“It hurar, karvon o‘tar” — hayotda duch kelgan g‘ovlarni e‘tiborga olmaslik haqida xalq falsafasi ifodalangan.

4. Emotsional ekspressivlikni kuchaytirish

Frazeologik birliklar matnning hissiy bo‘yoqlarini kuchaytiradi, o‘quvchida chuqur taassurot uyg‘otadi.

“Ichidan yong‘in o‘tib ketdi” — hayajon, qo‘rquv yoki g‘amni kuchli emotsional tarzda ifodalaydi.

“Yuragi og‘ziga chiqdi” — qo‘rquv va hayratni obrazli tarzda beradi.

5. Tarbiyaviy va didaktik vazifasi

Ko‘plab iboralar nasihat va axloqiy saboq ohangiga ega bo‘lib, xalqona hikmatni yetkazadi:

“To‘n kiygan bo‘lsa-da, odam bo‘lmadi” — tashqi ko‘rinish emas, ichki ma‘naviyat muhim degan g‘oya yotadi.

“Chumchuqdan qo‘rqqan darak emas” — hayotda qat’iyatli bo‘lish kerakligi haqidagi xalqona donishmandlik.

Xulosa

Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasi o‘zbek adabiyoti tarixida chuqur ma’naviy-estetik iz qoldirgan asarlardan biri bo‘lib, unda til boyligi, uslubiy nafosat va xalqona ifoda vositalari o‘zining yuksak badiiy ifodasini topgan. Trilogiyada qo‘llanilgan frazeologizmlar faqatgina til bezagi emas, balki muallifning ma’naviy-estetik qarashlari, xalq ruhiyatiga xos tafakkur dunyosini ochib beruvchi kuchli badiiy vosita sifatida xizmat qilgan.

Frazeologik birliklar orqali muallif obrazlarni hayotiy, ishonarli va milliy xarakterga ega qilib yaratgan. Ular qahramonlarning ichki kechinmalari, psixologik holatlari, jamiyatdagi o‘zgarishlarga munosabatlarini ifodalashda o‘ziga xos vosita bo‘lib xizmat qilgan. Ayniqsa, ushbu frazeologik birliklar kontekstda ko‘p hollarda yangi badiiy ma’no kasb etib, muallif ijodiy yondashuvining samarasi sifatida namoyon bo‘lgan.

Shuningdek, trilogiyadagi frazeologizmlar xalqona nutqning poetik ohangini asarga olib kiradi, o‘zbek xalqining tafakkurini, qadriyatlarini, o‘ziga xos dunyoqarashini yoritishda beqiyos imkoniyat yaratadi. Ular orqali Said Ahmad nafaqat o‘zbek tilining boyliklarini ko‘rsatdi, balki badiiy tilni yanada mukammal, obrazli va ta’sirchan qilishga erishdi.

Maqolada keltirilgan ko‘plab misollar shuni ko‘rsatadiki, frazeologik birliklar asar matnida funksional jihatdan bir necha darajada ishlaydi: ular obraz yaratadi, ruhiy holatni ifodalaydi, emotsional fonni boyitadi va xalqona ohangni kuchaytiradi. Bundan tashqari, bu birliklar muallif nutqining milliy ruhini, o‘ziga xos stilistik yo‘nalishini ham belgilaydi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, Said Ahmad ijodidagi frazeologizmlar o‘zbek badiiy adabiy tilining ifoda imkoniyatlarini yanada kengaytirgan, asar tilining badiiy-estetik qimmatini oshirgan, o‘zbek xalqining til boyligini saqlab qolish va adabiyotda jonli saqlanishiga xizmat qilgan. Bu esa “Ufq” trilogiyasini tilshunoslik va stilistika nuqtayi nazaridan chuqur o‘rganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

REFERENCES

1. Said Ahmad. *Ufq* trilogiyasi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1988–1992.
2. Jo‘rayev G‘. *O‘zbek tilining frazeologik boyligi*. – Toshkent: Fan, 1981.
3. Karimov M. *Adabiy til va badiiy uslub*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996.
4. Qodirova Z. *Frazeologik birliklarning stilistik vazifalari*. – Toshkent: TDPU, 2012.
5. Rasulov A. *Badiiy matnda obraz va ifoda*. – Toshkent: Yozuvchi, 1989.
6. Ismatov A. *Til va adabiyotda frazeologizmlar*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2014.
7. Turaqulova D. *Frazeologiyaning stilistik imkoniyatlari*. – Toshkent: Ilm ziyo, 2020.